Hakilila jateminɛ wulibali nafamaw kalandenw ka kanfila kalan na tubabukanfɔfarafinjamanaw kɔnɔ

dilanbaga: John P. Hutchison,
bayɛlɛmabaga: Abdoul Kader Sall

1991

1. Dantigɛli.

Jateminɛ kɛra ka ye ko farafin jamana minnu bɛ tubabukan fɔ, cogo si la, olu tɛ dɔnnikɛlabaw ka sɛbɛn nafamaw minnu bɛ dilan ka dɔnni yiriwa, u t'u sɔrɔ, i n'a fɔ sɛbɛn minnu bɛ dilan ka yɛrɛkɛ anglɛfɔjamanaw kɔnɔ. O de y'a to o hukumu kɔnɔ, an bɛ nin sɛbɛn in dilan. A b'i n'a fɔ ka tɛmɛbolo ɲuman ni nafa minnu sɔrɔla yɔrɔwɛrɛw la, an b'a ɲini k'olu yɛrɛkɛ kan caman degeba karaməgəw ye, ni nin sɛbɛn hakika ye, min bɛ dɔnniyasinsinbolo jira kɔsala jateminɛnw kan. Nin kibaru nafama ɲɔgɔnnaw tɛ sɔrɔ tubabukanfɔfarafinjamanaw ni ɲɔgɔn cɛ, a t'u ni jamana wɛrɛw cɛ farafinna kɔkan.

Hali n'i y'a sɔrɔ bi ko kan caman kalan bɛ kɛ cogo kelen de la, tubabukanfɔfarafinjamanaw kɔnɔ, o kalan kelen kɛcogo caman wɛrɛw bɛ yɔrɔ wɛrɛw la diɲɛ ɲɛfɛ. O kalankɛcogo kelen kelen bɛ yiriwa la k'a da kɔrɔ caman kan: a bɛ n'a kuntilenna. Dɔnnimasaw minnu ka kan ka kalankɛcogo yiriwa, o de ye ka se ka sira jonjonw sigi sen kan, ani baara jateminɛnen jonjonw minnu bɛ bɛn jama ma. Sira jɔlen kelen tɛ yen min bɛ se ka kan fila mɛn kalandenw ka kan caman mɛn jateɲini bɛ ɲɛnabɔ. Kalan sira jonjon kelen sugandili tɛ se ka kɛ fo ni an ye an sinsin dɔnniya sabatilenw kan, minnu bɛ tali kɛ sigiyɔrɔ kankodɔnniyaw ni a politiki siraw kan. Sinsin bolo tɛ kalan sira si bolo, kalan sira min bɛ yɛlɛma joona ɲini, ka bɔ fakanwkalanni na, ka yɛlɛma marali kanw na walasa kan caman degelaw bɛ se olu kanw na joona. Nin sɛbɛnni kun ye ka jira k'a fɔ kan fila kalan sebagaya bɛ bɔ den yɛrɛ de ka hakilija la, ani a bɛ lamɔ kabila min kɔnɔ, a ni kan minnu bɛ fɔ a tulo kɔrɔ wagati bɛɛ, walasa kan fɔlɔ ni a filanan bɛɛ degeli bɛ diya a ye.

1.1. Hadamadenya ni politiki sira minnu bɛna ni kankodɔnna ni dɔnko yɛlɛmaw ye kalancogo la.

Fɛn min bɛ fakanw lagosi o ye walifasomaralaw ka tiɲɛ tolen ye u ka jamana maralenw kan. O bɛ ne hakili jigin Maliyɛn numukɛ dɔ la. Don dɔ, a ye n ɲininka n ka baara la. N ko a ma n bɛ Bamanankan sariyasun de kalan kɛ. A dabali banna. A ko ne ma:

- Hɛn, sariyasun tɛ Bamanankan na dɛ. N'i bɛ sariyasun dɔnniya de ɲini, o tuma na i ɲɛsin Tubabukan ma kelen ɲɛ. Walifasomaralaw ka laada minnu ye ka Farafinnakanw lagosi bɛ sen na hali sa, k'a d'a kan u b'u ¡' u yɛrɛw ka kanw sanga. O kɛlen bɛ dalafɔ laada suguya dɔ ye, Farafinw yɛrɛ b'u dɛmɛ ka min sabat an bɛ don min na i ko bi. O laadaw bɛ sen na hali sa fo ka t'o kɔlɔsi don Mali denmisɛn dɔw ka ɲininkali jaabi la fakan kalan ani Tubabukan kalan cɛ. Wajibi, kalan cogoya ye kan min bɔ kɔfɛ kabini walifasomaralaw ka kalansow dayɛlɛla ni dɔ b'o sanji kɛmɛ kan, o kan bɛ waati jan kɛ bolokɔfɛfɛnya la. O de b'a to bi, kalanfalenni kɛra ko gɛlɛn ye kankɔlɔnnaw fɛ. O gɛlɛya kunbabaw bɔyɔrɔ ye fila ye: walifasomaralakɔrɔw ka nafa, ani jamanaden minnu ye Tubabukankalan kɛ, olu ka nafa.

Bi, Tubabukanfɔ Farafinna jamanaw kɔnɔ, kan fila kalan sinsinen fɛn de kan, min ye ka Tubabukan dege lataa ɲɛ. Kabini lawale la, o kalan kelen bɛ sen na.

O sabu la, fɛn min ye fakankalanw ladɔnni ye kalansow la, ka sanji fila walima sanji saba kɛ, ka sinsi olu kan yanni ka Tubabukan kalan daminɛ walasa kalandenw b'o faamu kosɛbɛ, a b'i n'a fɔ o bɛ ɲini ka kɛ murutifɛn ye. Fakanw kɛra kɔfɛn ye, karaməgəw ni kalandenw, hali jama min bɛ nin miiri suguya bila kunna k'u bɛ lagosi, ani ladamuni dɛmɛbaga jonjonw. Wa fakanw kalanni teliya-teliya k'u dabila Tubabukan kɔsɔn, o tɛ foyi fara kalandenw ka Tubabukan dege kan. Kɔrɔ tɔ kojugu bɛna ni mago sa ye kan fila dege ta fanfɛ, i n'a fɔ an bɛna o ye kɔfɛ cogo min na.

O kanfilakalan mabɛn suguya tɛ bayɛlɛmali sira kɛnɛman ye fakankalanw na. Ni məgɔ min y'o bayɛlɛmali mabɛn jate minɛ diɲɛ fan wɛrɛw fɛ, i b'a ye k'a fɔ yɛlɛmali siraw ka ca. A dəw bɛ den hakili hiriwa, a dəw b'a hakili datugu. Tiɲɛ don, fakankalan ni dənkow sira fɛ, falenni kun tɛ ka denw dege kanw dərən na, a b'u basigi, k'u hakiliw lamɔ, k'u ka sebagayaw sɛmɛntiya u fakan ni kan wɛrɛw la. O ye fɛn ye min bɛ jamana yiriwa ka t'a fɛ.

Ameriki fana ka kankɔlɔnnapolitiki ka ɲɛsin kanfila dege ma ye wagatijan kɛ o cogo kelen na. Jamana wɛrɛ məgɔ minnu tun sigilen b'u fɛ yen, ni olu denw tun b'u ka kalansow la, n'olu tun tɛ Amerikɛnkan mɛn, u ma olu ka kanw jate. O denmisɛn wɛrɛw tun b'u fakankalan jango dərən. U ni Amerikɛn denw bɛ kɛ hakɛ kelen na teliya la. U tun bɛ kərətɔ k'u dege Ameriki angilɛ la. U mago tun tɛ denw hakili yiriwali la u fakan na. Jateminɛ caman kɔfɛ, a yera bi k'a fɔ ko mabɛn suguya tɛ denw hakiliw yiriwa ka se a dan na, hali ni Angilɛkan bɛ fɔ Ameriki yərɔ bɛɛ la. Ɲininkɛlaw ye jate minɛ minkɛ, an bɛna aw ladɔnniya o la.

1.2. Jamana kankɔlɔnna ni kalan cogoya.

Yərɔ wɛrɛw la diɲɛ kənɔ kan kelen de bɛ sugandi ka kɛ baarakɛkan ye, i n'a fɔ maracogo hukumuw kənɔ, politiki siraw fɛ, jamanaw ni kabilaw kənɔ. Sariya bɛ kan kelen sigi min bɛ fɔ baara sira bolow fɛ: faama sugandili, ladamuli ... Nka fasokan, o ye kan ye jamanabaarataabolo wɛrɛw bɛ kɛ kan min na. An bɛ o misali dəw jira aw la jamana damadɔ kənɔ, kan kelen de bɛ ko bɛɛ ɲɛnabɔ yərɔ minnu na: Angilɛkan Angilɛjamana na, Tubabukan Tubabujamana na, Japɔnɛkan Japɔnɛjamana na. Nin jamana fɛn o fɛn kənɔ, fakan kelen de ye baarakɛkan fana ye.

Tubabukan fɔ farafin jamanaw kənɔ, fakanw ye jamanakan ye, sigiyərəkanw don, ani siyakanw. Yərɔ dəw la, fakan dəw fəbaga ka ca ni dəw ye. Nin jamanaw kənɔ, sigisariya caman bɛ se ka sərɔ fakan dəw la, nka cogo si la o fakanw tɛ kɛ baarakɛkan ye. Min b'a to kanfila dege sigisariya jonjon bɛ sigi sen kan farafin jamanaw na Tubabukan kalansow kənɔ, fo an ka Tubabukan sigi sariyaw sɛnsɛn, k'olu ni kalancogoya da ɲəgən kərɔ k'a filɛ. K'a d'a kan fakan mɛnbagaw ani jama miiriya ka sin fakankalan ma, o bɛ kan caman kalan cogoyaw bayɛlɛma denw ka siginikalan hukumu kənɔ.

Mali ni Nijer, baarakɛkan bɛ yen n'o ye Tubabukan ye, ani fakan kelen min fəbaga ka ca ni tɔw ye, n'o ye Bamanankan ye Mali la ani Hausakan Nijer la. O ni a ta bɛɛ, Bamanankan fara Hausakan kan, nin fila si tɛ se ka kɛ baarakɛkan ye jamana fila in kənɔ. Mun na? Tiɲɛ don wa? Yərɔ wɛrɛw la diɲɛ ɲɛfɛ, kan caman dege bɛ fəlɔ fakan de la, ka sərɔ ka se baarakɛkan degeli ma. Tubabukan fɔ farafinjamana caman kənɔ, denw b'u fakanw de dege fəlɔ ka sərɔ ka laban kan wɛrɛ degeli ma, hali n'i y'a sərɔ o jamanaw kənɔ o kan wɛrɛw mɛnbagaw man ca. O tuma na, kan caman dege hukumu kənɔna la, i n'a fɔ ka daminɛ fakanw degeli la (Bamanankan, Kərəbərəkan, Tamasɛkikan, Fulakan, Marakakan, ...) ka na laban Tubabukan na, n'o ye baarakɛkan ye, an bɛ don min na i ko bi, nafaba si tɛ jamanadenw kan, k'a d'a kan tubabukan degebagaw n'a

mɛnbagaw man ca. Ani fana an kana ɲinɛ denw lamɔ yɔrɔw n'u ladamu yɔrɔw kɔ min tɛ kalanso kɔnɔnaw ye. Tiɲɛ don, kankɔlɔn hukumu kɔnɔ, denw ka kan ka kan wɛrɛw dege min b'a to u hakiliw bɛ yiriwa a ɲɛ ma yanni u ka balikuya. Wa bɛɛ y'a kɔlɔsi k'a fɔ denw tɛ se k'u fakanw fɔ n' u ma kan wɛrɛ ɲagami a la. O b'a jira k'a fɔ denw hakiliw yiriwali m'a sira jonjon sɔrɔ hali bi: u t'u fakanw dɔ a ɲɛma, wa u ka kan wɛrɛ dege fana ma kɛ a ye. Sisan kalandege mabɛ cogoya de bɛ nin bɛɛ kɛ.

Kalansow ka kanfiladegebaara jateminɛlenw la, i b'a sɔrɔ baarakɛkan ye jamana mɔgɔ caman fakan ye. Komi Tubabukanfɔ Farafin jamanaw la Tubabukan tɛ u fakan ye, kalanden si tɛ si ɲɛ. Bɛɛ b'a daminɛ dakun kelen na. Tubabuw ka dalilu dɔ b'a jira ko Tubabukan kelen dɔrɔn de tɛ politikikan ye Farafinna. O tiɲɛ yɔrɔ bɛ min? Kalansira fɛ kan min bɛ jamana denmisɛnw bali ka yiriwa u fakanw na, o kan tɛ hakiliw walanwalan ka se a dan na.

1.3. Kan fila dege bɛ ɲɛ cogo di?

Kankolɔn ni dɔnkow falenni ɲɛ min sinsinnen kan fila degeli kan bɛ bɔ sababu caman na. Sababu dɔw bɛ yen i n'a fɔ baarajateminɛ, karamɔgɔw ladɔnniyali kalan cogow la ani kalankɛ minɛnw. Sababu dɔw fana bɛ tali kɛ jamana kanw n'a dɔnkow kan. Nafa bɛ denw ka kalanyɔrɔ kanw fɔlila u ka sow kɔnɔ. Jama miiri ka sin kalanyɔrɔw ma ani denmisɛnw bɛ kan minnu fɔ, o bɛɛ n'a nafaw don. Nin bɛɛ b'a to denw bɛ dusuta kanw kalanni fɛ.

1.4. Wala kan caman ladamuni suguyaw fan wɛrɛw fɛ, bɛ se ka labato Tubabukanfɔ Farafinjamanaw kɔnɔ wa?

A jirala k'a fɔ kanfila ladamuni kalancogoya Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw kɔnɔ tɛ se ka sinsin kalancogoyaw kan minnu ɲɛna yɔrɔ wɛrɛw la diɲɛ kɔnɔ, sabu o kalancogow ni Farafinnataw tɛ kelen ye: o misali bɛ Farafinna jamanaw ni Ameriki baabayanfanduguw cɛ. Tiɲɛ don cogoyaw tɛ kelen ye, nka o n'a bɛɛ a fɔra ko denw bɛɛ ye kelen ye diɲɛ kɔnɔ. O b'a jira ko min ɲɛna fan wɛrɛ o bɛ ɲɛ tubabukanfɔ farafinnajamanaw fana la, denw ka sini kɔsɔn. A b'a dɔn ko diɲɛ kɔnɔ denw bɛɛ ye kelen ye yann'u ka don lakɔli la; u hakili ka di, u biɲɛ ka kɛnɛ, u ka teli. O tuma na, a tɛ se ka fɔ ko nin jamana masina in denw nalolen, ko dɔ in denw hakili ka di. O b'a jira an ka kan ka kalancogoyaw bayɛlɛma.

2. Baara min kɛra Ameriki baabayanfan duguw la.

Kanfilakalan ye ɲɛ sɔrɔ kosɛbɛ o duguw la, ani Kanada ani Ameriki yɛrɛ. A daminɛna Ameriki denmisɛn minnu fakan tun ma yɛrɛkɛ kosɛbɛ tun kɛlen bolokɔfɛ denmisɛnw ye, k'a d'a kan kanfilakalan tun ma faamu kosɛbɛ.

2.1. Kanfilakalan ladamuni yɛlɛmali

Kabini tumajan Ameriki dɔnnikɛbagaw ye kanfilakalan cogoyayɛlɛmali sɛbɛn kolokunba dɔ dila. O kanfilakalan ladamuni baara jateminɛ fanbaw bɛɛ bɛ yɛlɛmali de kan. Kanadakaw de ka yɛlɛmalibolofaraw cayara. Olu ye sɛgɛsɛgɛli kɛ, ka fiɲɛw ɲini, ka yɛlɛmalinafaw ɲini. Kalancogoyaw sinsina yɛlɛmali kan, i n'a fɔ ka bɔ fakankalan na, ka don angilɛkan na, o min fɔbaga ka ca. Diɲɛ kɛlɛba filanan wagati la, kanwɛrɛwkalanni tun dabilala Ameriki. Kabini irisiw y'u ka masin sateliti bila ka taa kalo la san 1950nan, Amerikɛn fana dusula

kanwkalanni yiriwali fɛ ka kɔnkaransi kɛ irisiw fɛ. U ye wale dɔ sigi sen kan san 1958nan, k'o tɔgɔda.[1] O kɔrɔ tun ye k'u bɛɛ k'u wasadon kanwkalanni la, k'u bolow di jɔgɔn ma, k'u hakiliw fara jɔgɔn kan u ka jamana jɛfɛtaa la. K'a ta o don na, u ye nafolo caman wote o kalanw kɔsɔn. Nka, komi jamana wɛrɛ mɔgɔw tun bɛ wuli ka n'u sigi Ameriki, ka to ye, u ye yɛlɛmalikuraw don u ka kanwkalann cogow la. Tubabukanfɔ farafinnajamanaw la, kalancogoya yɛlɛmaliw ye sanji kelen ye, walima sanji fila, sanni kalandenw ka tubabukankalan daminɛ. Hali n'i y'a sɔrɔ karamɔgɔ √ana de b'o kalandenw kun na, a hami fɔlɔ ye ka tubabukankalan daminɛ joona walasa a ka denmisɛnw caman bɛ sɛgɛsɛgɛli sɛbɛnw sɔrɔ, k'a d'a kan sɛgɛsɛgɛli bɛ kɛ tubabukan de la. O y'a to an ko denmisɛnw tɛ mɛɛn u fakankalanni na sanni u ka kan wɛrɛw degeli daminɛ. An miiri la, o kalansuguya nafa ka dɔgɔn.

Ameriki baabayanfan duguw la, jate minɛ dɔw kɛrɛ Lessow-Hurley fɛ, ale min ye kalancogoyaw dɔnnikɛla masa dɔ ye. A ko kalancogoya yɛlɛmalisuguyaw tɛ sira sɔrɔ k'a d'a kodamadɔw kan:

- Sanni kanfiladege ka denmisɛnw hakili dayɛlɛ, a b'a gɛrɛn.

- Kanfiladege nafa t ɛ denmisɛn angilɛkanmɛnnaw kan.

- Denmisɛnw tɛ kanw faamuya a jɛma, o y'a t'u ka kalan tɛ taa jɛ.

2.2. Kanfiladege kalan min sinsinen bɛ fakan kan

Fakankalan jateminɛsiraw ka ca. U b'a to kanfiladegekalan ni siginikalan dusu bɛ don denmisɛnw na. Lessow-Hurley ko ale miiri la, kanfiladegekalan min bɛ daminɛ ni fakankalan ye, bɛ kan wɛrɛw degeli nɔgɔya denmisɛnw fɛ. Fakankalan dɔnni bɛ denmisɛnw da u yɛrɛ la, o b'a to kanwɛrɛdegeli bɛ teliya u bolo.[2]

2.3. Kanfiladegekalan nafama

K'a ta san 1960 laban na, ka taa a bila san 1970 daminɛ na, Ameriki baabayanfanduguw kankodɔnnamasaw ye denmisɛnw kalan kanfila la. Minnu bɛ angilɛkan mɛn, u y'olu kalan tɔw ka kan na. Minnu b'u fakan dɔrɔn de mɛn, u y'olu kalan angilɛkan na. O kɛra nafa ye denmisɛnw bɛɛ ma. (6) Ko ma se ka taa jɛ nafolo ko kɔsɔn. Nka bi, u segin bɛ o ko kelenw kan bari kanfiladegekalan nafamaw don.

Tijɛ don, o kalancogow labantoli ka gɛlɛn tubabukanfɔfarafinnajamanaw la, k'a d'akan tubabukanmɛnbagaw man ca. Nka a kalancogoyaw bɛ se ka kɛ fasokanw ni jɔgɔn cɛ, k'o sabu kɛ jamana kɔnɔ, mɔgɔ caman bɛ kan wɛrɛ mɛn min t'u fakan ye. Kalanko bɛ cogo min na bi tubabukanfɔ farafinnajamanaw kɔnɔ, bɛɛ b'a dɔn k'a fɔ ko denmisɛnw ka tubabukandege teliya-telya, k'o kiimɛ nafa dɔgɔyara.

2.4. Kanfiladege min sinsinnen bɛ denmisɛnw hakili dayɛlɛli kan, n'a ma kɛ ni teliya-teliya ye.

O kalancogoya jɛna kosɛbɛ Kanadajamana kan san 1965. Kalandenw ka kalanjateminɛ caman bɛ kɛ kan filanan na.

---

[1] Angilɛkan na: National Defense Education Act.
[2] Leslow-Hurley, 1990:16.

- Denmisɛnw bɛɛ bɛ ɲɔgɔn kan kalanso kelen kɔnɔ: minnu tɛ foyi mɛn n'u fakan tɛ, ani minnu b'u fakan ni kan wɛrɛ mɛn;

- Karamɔgɔw bɛ denmisɛnw fakan fɔ kalanso kɔnɔ;

- Denmisɛnw yamariyalen don ka kuma u fakan na kalanso kɔnɔ - wajibi si t'u kan ka kuma kalankan na a nɔ goni fɛ;

- Kan filanan degeli n'a ladamuni bɛ daminɛ dɔɔnin dɔɔnin fo ka denmisɛnw hakiliw dayɛlɛ.

Bi, Amerikijamana kan, kanfilakalan yɛlɛmali siraw fɛ, u ye sabu kuraw digi sen kan:

a) *Yɛlɛmalisira.*

O ɲɛ sinnen bɛ denmisɛn minnu ma, olu fakan ye angilɛkan ye. Olu bɛ kalan kanwɛrɛw la, min b'a to siyawoloma bɛ dabila Ameriki lakɔlisow la. O bɛ kɛ sababu ye ka kanfilakalan nafabaw yiriwa jamanadenw nin ɲɔgɔn cɛ.

b) *Yɛlɛmalisira min ɲɛ sinnen denmisɛnkulu fila bɛɛ ma.*

O sira fɛ, denmisɛnkulu fɔlɔ minnu fakan ye angilɛkan ye, olu fana bɛ dege denmisɛnkulu dɔ in fakan na. Minnu bɛ angilɛkan mɛn, olu bɛ dege o la dɔɔnin dɔɔnin fo ka na angilɛkan kɛ kalansokan ye. Kanfiladege la, o kalansira nafa ye ka jamanakalandenw bɛɛ bila hakɛ kelen na.

c) *Yɛlɛmalisira min ɲɛ sinnen don angilɛkan kalanni ma.*

O yɛlɛmalisira ni tubabukanfɔ farfinnajamanaw yɛlɛmalisira bɛɛ ka kan. O ye ka kalan daminɛ kan wɛrɛ la ka sɔrɔ i m'i fakan dɔn a ɲɛma. Danfara kelen bɛ yɛlɛmasira ninnu ni ɲɔgɔn cɛ: Ameriki baabayanfan duguw la, mɔgɔw tɛ dɔwɛrɛ fɔ ni angilɛkan tɛ; u b'a fɔ kalansow kɔnɔ, u b'a fɔ u ka so. Tubabukanfɔ farafinnajamanaw dun la, tubabukan fɔbagaw man ca so; a bɛ fɔ dɔrɔn de kɔnɔ. O b'a jira ko Ameriki baabayanfan duguw la, denmisɛnw bɛ nafaba sɔrɔ kanfilakalan na joona, k'a d'a kan, u b'u sinsi u fakanw kan kan wɛrɛw degeli hukumu kɔnɔ.

2.5. Kanadajamana kiimɛ minnu sɔrɔla nin kalansiraw fɛ.

O kalanjateminɛnenw y'a jira k'a fɔ denmmisɛn minnu fakan ye angilɛkan ye o, minnu fakan t'a ye o, u bɛ ka dɔnniya bɛɛ sankɔrɔta. O jateminɛ minnu kɛra Kanadajamana la, o y'a jira ko:

- Kalandenkulu fila ninnu bɛɛ hakili bɛ dayɛlɛ ɲɔgɔn fɛ;

- U ka dɔnniya ma bon fakankalan na, nka u bɛ kun tɔw la ni fakankalan daminɛna;

- Kalandenkulu fila ninnu bɛɛ bɛ se k'u yɛrɛ walanwala kandegeta l, k'a fɔ a ɲɛma.

O b'a jira ko Kanada, ninkalancogoya degeli ka teli denmisɛnw minnu fɛ, olu ka kan fɔbaga ka ca; wa u tɛ dɛsɛ u fakan fana la, k'a d'a kan u bɛ se k'o fɔ hali lakɔliso kɔkan.

O tuma na, yɛlɛmalisira minnu sinnen don nin kalancogoyaw ma, olu de ka fisa.

Kalanjateminɛlen suguyaw, u kunw ani u kiimɛw[3]

Kalan suguya	A kun	A kiimɛ
Yɛlɛmalita	Denmisɛnw ka se kan wɛrɛ la min t'u fakan ye.	Kanfilakalan min bɛ dɔnniya sumaya dabila
Kan fila marali	Kanfilakalan ani siginikalan minnu sinsinen don denmisɛn minnu ma b'u fakan dɔrɔn de mɛn (n'olu de ka ca kalanso kɔnɔ)	Kanfilakalan min bɛ dɔ fara dɔnniya kan
Nafama fan fila bɛɛ fɛ	Kanfilakalan ani siginikalan minnu sinsinen don denmisɛn kulu fila bɛɛ kan: minnu b'u fakan kalan, ani minnu t'o kalan kɛ (n'olu de ka ca kalanso kɔnɔ)	Kanfilakalan min bɛ dɔ fara dɔnniya kan
Degeli teliya la ta 1. Nafama	Kanfilakalan ani siginikalan minnu sinsinen don denmisɛn minnu fakan ni kalankan bɛɛ ye kelen ye, kan (n'olu de ka ca kalanso kɔnɔ)	Kanfilakalan min bɛ dɔ fara dɔnniya kan
2. Fanfila nafa	Kanfilakalan ani siginikalan minnu sisinen don denmisɛnw kan, minnu b'u fakan kalan ani minnu t'u fakan kalan (n'olu ka ca kalanso kɔnɔ)	Kanfilakalan min bɛ dɔ fara dɔnniya kan
3. Ka teliya angilɛkan kalanni daminɛ fɛ	Denmisɛnw ka se angilɛkan na	Kanfilakalan min bɛ dɔnniya sumaya

Nin kalan jateminɛnen suguyaw bɛ ɲɔgɔn ɲɛ. A dɔw bɛ dɔ fara denmisɛnw ka dɔnniya kan; a dɔw b'u ka dɔnniya sumaya. A dɔw bɛ se ka bila ɲɔgɔn-dala i n'a fɔ a dɔw tɛ se ka bila.

3. Cummins miiriyaw denmisɛnw ladamuni an'u hakiliwyiriwali la.

James Cummins ye Kanada mɔgɔ ye. Kanfilakalan dɔnniyakɛla √ana don. A ko fɔlɔfɔlɔ, Ameriki baabayanfan jamanaw la, mɔgɔw tun miiri ye ko kanfilakalan bɛ denmisɛnw hakiliw bali ka yiriwa. K'o kɔrɔw kɛ ɲininiw ni jateminɛw minnu kɛra, olu bɛ tun sinsinen denmisɛndunanw kan, walasa olu bɛ se ka angilɛkan faamu joona. Ni mɔgɔ min y'i wasadon o kiimɛw la, i b'a miiri k'a fɔ ko kanfilakalan tɛ denmisɛnw hakiliw yiriwa, o dun tɛ tijɛ ye.

3.1. Cummins miiriyaw fakan dege kan sanni kakan filanan daminɛ.

James Cummins y'a jira ko kɔrɔ wɛrɛ tɛ kanfilakalan na, ko kun wɛrɛ t'a la, fo denmisɛnw hakiliw yiriwali. A ye jateminɛ minnu kɛ o kalancogoyaw hukumu kɔnɔ, Ameriki baabayanfan jamanaw sinsinnen bɛ olu de kan bi. Wa, a yera ka fɔ ko o kalancogoyaw bɛ se ka labato dijɛ yɔrɔ bɛɛ. N'aw y'a ye k'a fɔ an b'an

[3]Lessow-Hurley, 1990:19.

sinsi nin kow kan, o ye de kalancogoya minnu nafaw yera fan wɛrɛ fɛ, foyi t'olu bali ka kɛ nafamaw ye tubabukanfɔ farafinnajamanaw la. Cummins ko tuguni: ko kanfilakalan nafaw sərəli denmisɛnw fɛ, walima u nafasərəbaliyaw u fɛ, k'o bɛ bɛ u kalancogo de la. A ko ale miiri la, kanfilakalan suguya ye saba ye:

1. kanfilakalan min bɛ dan sira la,

2. kanfilakalan cɛmancɛlata, ani

3. kanfilakalan min nafa ka bon n'a tɔw bɛɛ ye.

Fɔlɔ kərəmasuru ye denmisɛn minnu bɛ kanfilakalan kɛ, u t'u fakan dɔn, o b'u bali ka kandege ta faamu kosɛbɛ. Filanan kərəmasuru ye kan fila degeta ninnu na, denmisɛn bɛ kan kelen mɛn a ɲɛma. Sabanan kərəmasuru ye denmisɛn minnu b'u ka sebagaya jira kanfiladege la.

Cummins ko fana ko kanfilakalan min bɛ dan sira la, nafa si t'o la; nka min sinsinen den misɛnw ka sebagaya kan, k'o de daamu ka bon. Min ye kanfilakalan cɛmancɛ ta ye, o tɛ denmisɛnw hakiliw yiriwa, wa a t'u hakiliw nagasi.

ɲinini minnu kɛra o kalancogoyaw kan, tiɲɛ dɔnin b'u la kanfilakalan dansiralata kan. Denmisɛn minnu n'u bangibagaw bɔra Skutnabb-Kangas, ani Tukomaa, san 1976 Fɛnlandi jamana la, ka n'u sigi Suwɛduwajamana kan, a kəlɔsira ka fɔ o denmisɛnw ka kanfilakalan kɛra tɔkajɛ ye. U tɛ se k'u fakan fɔ, wa u ma se ka Suwɛduwakan fana kalan ka ɲɛ.

Hakili yiriwali nɔw kanfilakalan mankutu ɲumanw hukumu kɔnɔ[4]

Kanfilakalan mankutu ɲumanw	Kakiliyiriwali nɔw	
A. Kanfilakalan sebagayalama (kan fila bɛɛ bɛ dege ni daamu ni faamuyali ye)	O hakiliyiriawli nɔw ka ɲi.	Hakiliw bɛ yiriwa min sankɔrɔta ye.
B. Kanfilakalan cɛmancɛlata	A tɛ se ka fɔ k'o hakili yiriwali ka ɲi wal'a ma ɲi.	Hakiliw tɛ walanwalan ka se.
C. Kanfilakalan dansirala ta (kan fila si tɛ faamu kosɛbɛ)	O hakiliyirawili nɔw ma ɲi	

3.2. Kankodɔnnaw ka dalilu min sinsinen kanw ni ɲɔgɔn dɛmɛni cɛ kan

Nin dalilu b'a jira ko denmisɛnw sebagaya kan wɛrɛ degeli la min t'u fakanye, o bɛ bɔ u fakan dɔnni na a ɲɛma, sann'u ka kanwɛrɛ degeli daminɛ[5].

McGroarty (1988), ale fana ye kanfilakalan dɔnniyakɛla √ana dɔ ye. Ale ko denmisɛnw ka sebagayasərə kan wɛrɛ degelila, o bɛ bɔ kitabuw kalanni na u fɛ. Nin ɲininiw b'a jira k'a fɔ ko kanw bɛ ɲɔgɔn dɛmɛ kosɛbɛ,

[4]Cummins, 1981:39.
[5]Cummins, 1979a:233.

denmisɛnw sebagaya kitabukalanni na u fakan na ani kan wɛrɛ la. Jateminɛ wɛrɛw b'a jira ko denmisɛn minnu b'u fakan faamuya a ɲɛma, k'olu hakiliw bɛ yiriwa joona u tɔɲɔgɔnw ta ɲɛ, kan wɛrɛ degeli la. Nin bɛɛ b'a jira k'a fɔ ko n'an b'a fɛ denmisɛnw hakiliw ka yiriwa kanfiladege la, an ka fɔlɔ k'u kalan u fakan na.

Min ye denmisɛnw ka kanko dɔnsebagaya yɛlɛmaliw ye, ka bɔ fakan na ka kanfilanan daminɛ, Cummins y'a jira k'o bɛ kɛ ni nafa ye ladamuniyɔrɔw la, denmisɛnw bɛ siginikalan degeliminɛnw sɔrɔ yɔrɔ min, ani n'u ni fakanmɛnbagaw ni kanfilananmɛnbagaw bɛ ɲɔgɔn kumaɲɔgɔnya. Ni denmisɛnw fakan fɔbaga man ca u sigiyɔrɔw la, n'a tɛ fɔ jamalajɛrɛyɔrɔw la, u y'u fakan dɔn cogo o cogo, u tɛ se k'a donsiraw n'a bɔsiraw bɛɛ dɔn, k'o ni kandegeta in taw de ɲɔgɔn kɔrɔ[6].

3.3. Kanfiladɔnniya sebagaya bɛ halalaya cogo di?

Mɔgɔw b'u yɛrɛ ɲininka n'i y'a sɔrɔ ka se fakan na a ɲɛma, n'o ni kan wɛrɛsebagaya tɛ ɲɔgɔn ɲɛ sira la. N'an ye kansebagaya fila fara ka bɔ ɲɔgɔn na, o b'i n'a fɔ denmisɛnw bɛ kan min mɛn kosɛbɛ, u tɛ se k'o dɔnniya bayɛlɛma kan dege ta la. Cummins ko ale miiri la, kan sebagaya fila bɔli ɲɔgɔn na o cogo la tɛ dalilu ye; k'o kɔrɔ masuru ye, kalanjateminɛ kimɛw minnu kɛra kanfiladege lahalaya la, olu kɛra nafamaw ye. O jateminɛw bɛ tali kɛ denmisɛnw siw kan, u dontuma lakɔli la, an'u ka sebagaya kan filanan fɔli la; ani jateminɛ minnu sinsinnen denmisɛnw ka fakanfɔli la u ka sow kɔnɔ. Cummins bɛ min fɔ k'a ka kuma kun cɛ, o de ye ko: denmisɛn minnu hakili yiriwalen don u fakanw na, n'u b'u fakanw fɔ lakɔli la an'u ka sow kɔnɔ, ilu hakiliw bɛ yiriwa a ɲɛma ka tɛmɛ minnu t'u fakanw dege taw kan. O kɔrɔ k'a jira ko denmisɛn minnu b'u fakan fɔ k'a faamuya a ɲɛma, olu hakiliw yiriwali ka telin kan wɛrɛ degelili la, k'a d'a kan kanw bɛɛ bɛ tali kɛ ɲɔgɔn na[7].

Cummins ye jateminɛ kɛ kanfiladege sebagaya kan minnu bɛ se ka yɛlɛma ka bɔ fakan na k'u don kandegetala. A y'o sebagayaw bɛɛ pereperelatigɛ denmisɛnw hakiliw yiriwali la[8]. Ka kan fɔ kumaɲɔgɔnyali sira fɛ, denmisɛnw b'o dɔn hali n'o ma kɛ kalansokɔnɔna ye. Nka, ka kan dɔn a ɲɛma, ani ka hakiliw yiriwa, o tɛ kɛ yɔrɔ si ni kalansokɔnɔna tɛ. Cummins ye danfaraw sigi kitabukalanni ani sɛbɛnnidege cɛ, min b'a to an bɛ se ka kanfɔlisebagaya n'a danfaraw faamuya kan wɛrɛw la. A b'a jira k'a fɔ siginikalan tɛ ɲɛ kalannasira minnu kɔ, wajibi, o kalannasira kelenw bɛ kan wɛrɛw la; o la sa, kanw degeli dulolen ɲɔgɔn na: kansebagaya min bɛ tali kɛ ɲɔgɔn na.[9]

Genesee fana ye nin kansebagaya min bɛ tali kɛ ɲɔgɔn na suguya dɔ kuma fɔ. A ko kan laadaw n'a sigisariyaw (minnu tɛ se ka bayɛlɛma kan wɛrɛ la) sinsinnen kumaɲɔgɔnyali, sɛbɛnnidege an kan laadasigicogow kan. Laada ni sigisariya minnu bɛ se ka bayɛlɛma kan wɛrɛ la, o ye kan kumasensigisariyaw ye, o kan kalanni kɛtɔla kitabu kɔnɔ[10].

3.4. Kadiri min b'a to an bɛ kankodɔnsebagaya faamu.

Cummins ye suguyadɔnni siraw jira, min b'a to an bɛ se ka kankodɔnsebagayaw mankutu, k'u bɔ ɲɔgɔnna (kansebagaya). O fɔlɔ ye danfara ye kumaɲɛfɔla, kumaɲɔgɔnyalisira fɛ don o don sigi la[11], ani

[6]McGroarty, 1988:303.
[7]McGroarty, 1988:303.
[8]Cummins, 1979a:304.
[9]Angilɛkan na: Common underlying proficiency.
[10]Genesee, 1979:74-75.
[11]Angilɛkan na: Basic Interpersonal Communication Skills (BICS).

kandegeli kalansow kɔnɔ, ka hakili yiriwa[12].[13] Cummins ko ale miiri la, Ameriki baabayanfandugu denmisɛn minnu b'u fakan fɔ, u caman ka kalan tɛ taa ɲɛ kosɛbɛ, k'a d'a kan sann'u ka don lakɔli la, u tɛ se u fakanw na fo k'u hakiliw yiriwa fɔlɔ. O b'a jira k'a fɔ k'olu minnu tun ka kan ka kan filanan dege nɔgɔya la, u bɛ mɛɛnh sann'u ka o kanfaamuyali ani a kumaɲɛfɔli sɔrɔ. Kan wɛrɛ fɔli t'a dɔnni ye.[14]

3.5. Cummins miiriyaɲuman minnu hakikayala tubabukanfɔfarafinnajamanaw la.

A ko n'an b'a fɛ denmisɛnw hakiliw ka yiriwa ka se, fo ka sɔrɔ sann'u ka kanwɛrɛdegeli daminɛ, u y'u fakanw dɔn k'a kumasensigicogo faamuya. N'o ma kɛ, hakiliw yiriwali tɛ sira sɔrɔ. Kanfiladegesebagaya fakan ni kan wɛrɛ la, sinsinnen ɲininiw ni kalanjateminɛkiimɛ minnu sɔrɔla la, k'a da kɔrɔ caman kan.

Kanfilakalan min bɛ degeli dabila fakan na, o bɛ denmisɛnw bali ka kankodɔnmawaya sɔrɔ; o b'a to fana denmisɛn minnu bɛ kan fila dege, olu ka ɲɛfɛtaa bɛ sumaya[15].

Denmisɛnw ka kan ka se hakiliyiriwalihakɛ dɔ ma u degeli fakan na, min b'u nafa kanfiladege hukumu kɔnɔ[16].

N'an b'a fɛ kankodɔn bɛ walanwalan ka hakiliyiriwa sabati, denmisɛn minnu bɛ kanfilakalan kɛ, olu hakiliw ka kan ka sankɔrɔta ka se hakɛ dɔ la, kan fila in dɔlakelenna. N'o ma kɛ, karaməgɔw ka baara bɛ sumaya. Wa a bɛ gɛlɛya o denmisɛnmasinaw ka kɛ dɔnnikɛlamasaw ye. Ka sɔrɔ denmisɛn minnu fakan ni kalansokan bɛɛ ye kelen ye, olu ka ɲɛtaa ka telin. Minnu t'u fakan matarafa, olu tɛ se ka kɛ kanwɛrɛmasaw ye, k'a d'a kan kanwɛrɛdegeli bɛ sumaya u fɛ[17].

Cummins ye jateminɛ o jateminɛ kɛ kanfiladege kan, k'a ta a daminɛ fo sisan, n'an ko an b'o labato tubabukanfɔfarafinajamanaw la, an b'a kɔlɔsi k'a fɔ Mali la, fɛn min y'a to fakankalanni kɛra bolokɔfɛfɛn ye, o de kɛra sababu ye ka kalandenw hakiliwyiriwali sumaya. Kalanjateminɛ minnu labatolen don Mali la, olu ye fakandegeli kɛ bolokɔfɛfɛn ye; wa an miiri la, a tiɲɛni barika man dɔgɔn, k'a d'a kan kalansokan min ye tubabukan ye, o fɔbagaw man can denmisɛnw ladamuyərəw la. Denmisɛnw hakiliwyiriwali bɛ kɛ kan wɛrɛ la, ka sɔrɔ u m'u hakili yiriwa u fakan na fɔlɔ.

Ni məgɔ min ye nin jateminɛw labato fakankalanlakɔliw la, i b'a ye k'a fɔ, ko hali n'u bɛ denmisɛnw hakiliyiriwali n'u ka faamuyali sumaya, u bɛ laban kanfiladege min bɛ fakandege dabila ma. O bɔnɔ bɛ denmisɛnw kan, k'a d'a kan u hakiliw ma yiriwa ka se, wa u ye kanfilanan min dege, n'o ye tubabukan ye, u tɛ se k'o fɔ a ɲɛma u yɛrɛdamaw ni ɲəgɔn cɛ. O tuma na, fakan kalan lakɔliw la, ka teliya ka tubabukandege daminɛ san filanan, sabanan, walima naaninan, o ye bɔnɔ ye denmisɛnw ma; jango yɛrɛ minnu tubabukandege bɛ daminɛ denmisɛnw san fɔlɔ lakɔli la, i komi o kɔlɔsiw minɛna tubabukanfɔ Farafinna jamanaw la cogo min na. An b'o fɔ k'a da mun kan? O kɔrɔ ye ko hali ni denmisɛnw bɛ fɔlɔ k'u fakanw kalan, u ka dɔnniyaw tɛ sabati a ɲɛma, min b'a to Tubabukan degedaminɛ tɛ nɔgɔya u bolo. O tuma na, ka denmisɛnw kalan u fakanw na, k'u faamuya u la kosɛbɛ sann' u ka kan wɛrɛ degeli daminɛ, o man kan ka kɛ

[12]Angilɛkan na: Cognitive-Academic Language Proficiency (CALP).
[13]Cummins, 1979b.
[14]McGroarty, 1988:304.
[15]McGroarty : 301.
[16]Cummins, 1979a:229.
[17]Lambert, 1981 ani McGroarty, 1988:300-301.

bolokɔfɛko ye. Kɔlɔsi minɛna ka ye nin kalancogoyasiraw de bɛ Mali. O cogo la sa, a ka gɛlɛn denmisɛnw hakili ka yiriwa kan wɛrɛ dege la, sabi u ma kalan u fakanw na ka se.

Cummins ka jateminɛkɛlenw y'a jira k'a fɔ ko ka bɔ fakan kalan na ka yɛlɛma kanwɛrɛdegeli la, o bɛ kɛ daamu ye denmisɛnw ma, n'i y'a sɔrɔ kalansowkɔkan, u bɛ mɔgɔw sɔrɔ u ni minnu bɛ kan ninw fɔ ɲɔgɔn ye, u hakiliw dayɛlɛli, n'u ka faamuyali hukumu kɔnɔna na. An bɛna katimu min ci, o b'a jira denmisɛnw hakiliw bɛ yiriwa hukumu min kɔnɔ, an'u hakiliw tɛ yiriwa min kɔnɔ.

Denmisɛnw b'u fakanw faamuya an'u bɛ kan wɛrɛw dege nasira minnu na Tubabukanfɔ Farfinnajamanaw kɔnɔ (nasira ɲuman taamasiyɛ ye + ye; nasira min ma ɲi taamasiyɛ ye - ye)

kan	degeli suguyaw	so	lakɔli	yɔrɔ wɛrɛ
Fakan:	jamakuma, baro; kumaɲɔgɔnyali	+	+	laala +
Fakan:	siginikalan	-	+	laala -
Fakan:	dɔnniyasira/hakiliyiriwa	-	+	-
Kan 2nan:	jamakuma, baro, kumaɲɔgɔnyali	-	-	-
Kan 2nan:	siginikalan	-	+	-
Kan 2nan:	dɔnniyasira/hakiliyiriwa	-	+	-

A degun yɔrɔ belebele ye i n'a fɔ lakɔlisowkɔkan, yɔrɔ wɛrɛw tɛ yen, denmisɛnw bɛ se k'u ka dɔnniya sira kansebagayaw yiriwa yɔrɔ minnu na: fakan fɔyɔrɔ tɛ yen, wa kan filanan degelen fɔyɔrɔ tɛ yen fana, ni mɔgɔ min ye kanwsigisariyaw jate minɛ. Denmisɛnw ka kumaɲɔgɔnyali bɛ kɛ u fakan na u fasow la. Tubabukan dun fɔyɔrɔ t'u fɛ, wa a fɔɲɔgɔn t'u fɛ fana, n'a bɔra kalansokɔnɔna yɛrɛ la. Tiɲɛ don, kanfiladege nafasɔrɔyɔrɔ sinsinnen lakɔlisow de kan; nka o dɔrɔn tɛ, denmisɛnw ladamuyɔrɔw fana b'a la.

Tubabu tile la, denw tun man kan ka u fakan fɔ kalanso la. Tubabuw ye wajibi sariya minnu sigi an ka kanw na, o kɔsɔn, denmisɛnw ka dɔnniyasiraw tɛ se ka yiriwa cogo si la u fakanw na lakɔliso kɔnɔ, an'a kɔkan. Tububukan faamuyabaga man ca; o bɛ denmisɛnw ka kumaɲɔgɔnyali dɔgɔya lakɔliso la an'a kɔkan. Ni Malidenmisɛnw b'a fɛ ka tubabukan faamuya a ɲɛma lakɔlisowkɔkan, fo n'u ye arajow lamɛn, walima ka telewisiyɔn filɛ. K'a bɔ fakankalanna lakɔli la, ani balikukalan tɛ, a man di denmisɛnw yɔrɔ ye tuguni, ka kalan kɛ u fakanw na. Jamana ka kan ka nafa don fakanw na. O b'a jira k'a fɔ ko feere (dabali) si ma tigɛ, ka jamanakanw sankɔrɔta, ani k'u nafaw jira jamana kunkow la.

Nin hukumu kɔnɔ, ka kanfɔ min tɛ fakan ye walima jamanakan, o bɛ se ka nɔ wɛrɛw bange minnu tɛ karamɔgɔ ta ɲininenw ye. Ni den hakili yiriwala fakan na ka bɛn a si hakɛ ma, yɛlɛmali kan filanan degeli la tɛ kɛ ko jugu ye; o ye ko bɛnta ye. Nka n'a hakili ma yiriwa a ɲɛma fakan na, kanfilanandegeli o nɔgɔnin fɛ, o tɛ bɛn, k'a da kan filanan in degecogo kan.

Nin jateminɛ kɔrɔ ye ko an ka kanfilanandegeli daminɛ tuma na, tuma min an b'a dɔn ni den hakili bɛ se ka yiriwa kan in na, ani wagati min a bɛ se ka kan in faamuya, n'a ma kɛ ni gɛlɛya camanye. O tɛ ko an ka bisigi ko den bɛna kan in donsira n'a bɔsiraw bɛɛ dɔn a yɛrɛ ma dɛ: fo sinsinyɔrɔ ka sɔrɔ a bolo lakɔlisokɔkan, min b'a ka dɔnniya degelenw sabati k'a dafa.

A yera ka fɔ ko kanfiladege hukumu kɔnɔ, tubabukanfɔfarafinajamanaw la, denmisɛnw tɛ kanwsebagaya jonjon sɔrɔ; o ye kow ye minnu jate ka kan ka minɛ kanwkalncogoyaw la. Ni denmisɛnw bɛ so, u ka kanwsebagaya tɛ yiriwa; u tɛ yiriwa fakan na, u tɛ yiriwa kan filanan na; n'u bɛ lakɔli la, kalanjateminɛ minnu wajibiyalen don olu walanwalannen tɛ. Kanfiladege ta fanfɛ, denmisɛnw mago salen don.

4. Kalandenw ka dɔnniya sɔrɔlen kiimɛli.

Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la, a ka c'a la kalandenw ka kalankiimɛli bɛ kɛ kan filanan de la; a tɛ k'u fakan na. Denmisɛnw kiimɛlisiraw ka kan ka caya. A man kan u ka sɛgɛsɛgɛliw ka kɛ kan filanan dɔrɔn na. O tɛ bɛn u hakiliwyiriwali la. Cummins y'o de fɔ a ka jateminɛw n'a ka ɲininisɛbɛnw kɔnɔ. O sɛgɛsɛgɛli suguya kiimɛw dafalen tɛ, k'a d'a kan a tɛ denmisɛnw ka kalanbaliya fiɲɛw bɛɛ jira. Den dɔw bɛ kɛ minnu tɛ kan filanan dɔn, nka u y'u fakanw masaw ye. Cogo si la fana, kiimɛli man kan ka sinsin dɔnkow kan.

5. Kanfilanadegeli: min bɛ dɔn a yɛrɛ ma, ani min bɛ dege.

Mɔgɔw bɛnna kan, wa bɛɛ dalenbala fana, k'a fɔ ko, denmisɛnw de ka teli kanwdegeli fɛ. Lenneberg (1967) min ye ɲininikɛla √ana dɔ fana ye, y'a jira ko kanfiladege ka teli denmisɛnw fɛ, k'a daminɛ u san filanan.

Kanfilanandege masaw y'u miiriyaɲumanw fɔ o ko la Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la - Lily Wong Fillmore (1985) ko ko cogoya saba de ka kan ka lajɛrɛ, min b'a to kanfiladege bɛ kɛ daamu ye a degebagaw ma.

1. kandegebagaw,

2. kandegeta fɔbagaw, ani

3. nasira minnu bɛ kandegebagaw n'a fɔbagaw gɛrɛ ɲɔgɔn na.

A ko fana ko ni kandegebagaw n'a fɔbagaw kɛra ɲɔgɔn kan, o bɛna ni daamu saba ye:

1. hadamadenya nasiraw,

2. kankodɔnnasiraw, ani

3. kandegebagaw ka degelimabɛnw.

Kandegetafɔbagaw ka kan ka kuma degebagaw fɛ kumaɲɛfɔ nɔgɔman na. K'a bɔ dugubakɔnɔmɔgɔw la Tubabukanfɔ Farafinna jamanaw kɔnɔ, bɛɛ tɛ kanfilanan mɛn, n'o ye Tubabukan ye. O ye fiɲɛ ye min ka kan ka latilen, kanfiladegejateminɛ sariya min tara Mali fɛ.

Amerikɛn Stephen Krashen ka sɛgɛsɛgɛliw kanfilanansebagaya kan nana ni cogoya ye, min bɛ danfara sigi kanfilanan degeli n'a mɛnni cɛ. A ko kanyɛtɛmamɛnni bɛ kɛ an t'a kalama, nka an bɛ bɔ a degeli kɔni kalama. Krashen ko fana ko denmisɛnw bɛ kanfilanansebagaya sɔrɔ a ɲɛma a yɛrɛmamɛnni de fɛ, k'u t'a sɔrɔ a degeli fɛ. Ale ka kanfilananyɛrɛmamɛnni, ani fakanyɛrɛmamɛnni bɛɛ bɛ ɲini ka kɛ cogoya kelen ye, diɲɛ denmisɛnw bɛɛ fɛ - k'o sababu kɛ hali ni jateminɛcogow tɛ kelenye, kalancogoyaw bɛɛ ye kelen ye. N'an ko an b'o kɔlɔsili damadɔw sigi sen kan Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la, an bɛ se k'a fɔ ko fakanyɛrɛmamɛnni sebagaya tɛ dafa, an bɛ sin ka teliya ka kan filanan kalanni daminɛ. O tɛmɛnen kɔ, an b'a fɛ denmisɛnw ka kanfilanan mɛn, k'a kalansariyaw dɔn, k'u hakiliw yiriwa, k'a sebagaya sɔrɔ min bɛnnen don u si hakɛw ma.

Tijnɛ na, Krashen bɛ kanfilananyɛrɛmamɛnni min fɔ, o tɛ se ka kɛ nin sira in fɛ ni kun t'a la. A tɛ ko denmisɛnw bɛ tubabukan kalan min kɛ, k'u tɛ bɔ a kalama; wajibi u b'u timinandiya de, o dun tɛ kɛ u yɛrɛ ɲinɛma, ladamuyɔrɔko t'o la, a kɛra lakɔliw la o, walima lakɔliw kɔkan.

Nin dɔnnikɛlaw hakilila minnu fɔlen ye nin ye, o b'a jira an na k'a fɔ Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la, nafa tɛ kalanjateminɛlensira dɔw la. Ni mɔgɔ min y'o denmisɛnkalan nafa sɔrɔbaliyaw filɛ, minnu sinsinen kanw sugandili ni kankodɔn kan, ani kun wɛrɛw minnu bɛ bɔ sira wɛrɛw fɛ, i b'a faamuya mun na denmisɛn caman ka kalan tɛ dafa, mun na caman bɛ dan sira la, mun na caman bɛ to u nɔ na kalanbon kelen kɔnɔ san fila, walima san saba.

6. Lakɔliso ni jamanadenw: bɛɛ k'i bolo di ɲɔgɔn ma ka dɔnniya yiriwa.

Lakɔlidenw ni jamanadenw ka kan ka teriya don: jɛ ka kan ka don u ni ɲɔgɔn cɛ. Kalan ka kan ka se ka dɔnniya siraw sigi denmisɛnw n'u bangebagaw cɛ lakɔlisria fɛ. O ye walanwalanni kun ɲɛnɛmaba dɔ ye; walasa jamana den kelen kelen bɛɛ k'a dɔn k'a fɔ u ka kan k'u niyɔrɔ baara kɛ jamanawalanwalanni la. Ni fakanw tɛ, an tɛ se k'a fɔ ko nin cogo in na, jamanadenw bɛɛ bɛ hɔrɔnya. Bɛɛ ka kan k'i jɔyɔrɔ fa, ka se k'i ka diɲɛlatigɛ labɛn. Jamanaden bɛɛ ka kan ka se ka yɛrɛwalanwalanni tiimɛ; bɛɛ ka kan ka se k'i fɛla ɲuman fɔ jamana kunkow la; nin si tɛ se ka kɛ n'an m'o kumaɲɔgɔnyalicogokɔrɔw labɛn ka ɲɛ, k'u bayɛlɛma kura ye ka bɛn sisan tile in taw ma.

An bɛ don min na i ko bi, Bɔstɔn dugu kɔnɔ, Amerikijamana kan, filankuluw ni ɲɔgɔn cɛ siginikalan suguya kura dɔ bɛ sen na, min ɲɛ sinnen tungarankew n'u denw ma. Ni lakɔlidensoməgɔ min b'a fɛ k'o kalan kɛ, f'o k'a sɔrɔ i jɛnna ni ko fila ye:

1. k'a jira k'a fɔ i yɛrɛ b'a fɛ k'i ka siginikalandɔnniya yiriwa;

2. ka lahidu ta k'a fɔ i bɛna i denw fana dɛmɛ so kɔnɔ, n'u bɔra lakɔli la, k'u ka siginikalandɔnniya yiriwa.

Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la, ka bonya di jamanadenw ma, (i komi an y'a fɔ cogo min na) o ye ka siginikalan basigi filankuluw ni ɲɔgɔn cɛ, k'o kalanw kɛ fakanw na. K'a d'a kan n'a kalanw kɛra Tubabukan na, lakɔlidensoməgɔw bɛɛ sen tɛ ye o la, hali n'a y'a sɔrɔ o kalanmabɛnw bɛ fakanw de dege fɔlɔ, ka sɔrɔ ka yɛlɛma Tubabukan degeli la.

Kabini lawale la fo bi, Tubabukanfɔ Farafinnajamanaw la, kanfilankalanladamuni sinsinen bɛ Tubabukan de kan; ka fakanw ni fakanmɛnbagaw kɛ bolokɔfɛfɛnw ye. Sanni o ladamuni suguyaw ka dɔ fara hakiliwyiriwali kan, a bɛ dɔ bɔ a la. O bɛ kɛ sababu ye ka denmisɛnw bali k'u ka sebagayaw yiriwa u fakanw na, o ye fɛn ye min ka jugu denmisɛnw yɛrɛ de ma. Nin bali ninnu bɛɛ de bɛ kɛ Tubabukankalanjateminɛ dɔrɔn de kɔsɔn, an'a ɲɔgɔnnaw - o tuma na, kalancogoyaladamuniw bɛɛ de bɛ tijnɛ o senfɛ. Ka Tubabukan fisaya nin kalanmabɛ in kɔnɔ, o ye k'i ɲɛ tugu ka tijnɛ ye ka tɛmɛ a la - k'a d'a kan denw ka dɔnniyaw bɛ kɛ dansiraladɔnniyaw ye, u fakanw na ani kan filanan na.

7. Kuncɛli.

Kankodɔnladamunifalenni hukumu kɔnɔ, kɔrɔfɔ daminɛ ye k'a fɔ ko fɛn o fɛn fɔra nin sɛbɛn in kɔnɔ, o ye ladamunimabɛn ye min ɲɛ sinnen kanfilakalan walima kancamankalan ma. A t'i n'a fɔ ko an b'a fɛ ka

kalancogoya sira jira kalnkelen dɔrɔn de degeli la fakanw na. Bi, bɛɛ sɔnna a ma k'a fɔ ko kankelenkalan mabɛn tubabukan na, o tɛ bɛn tun tubabukanfɔ farafinnajamanaw la. Ka fakankelen kɛ kancamancɛta ye, walima ka fakankelen fɔ fo ka hakiliw yiriwa ka se hakɛ dɔ ma, o tɛ se ka tubabukan kalanni bali, sanni yɛlɛmali tuma ka se. Mɔgɔ si tɛ se ka tubabukan ɲɛci nkalontigiya Mali la, Nijɛr ani tubabukanfɔfarafinnajamanaw la.

An b'a fɛ k'o kalansuguyadɔnnimabɛn fɛsɛfɛsɛ k'a nafaw n'a nafataɲa jira; k'a d'a kan Ameriki baabayanfanjamanaw la, kalanjateminɛ caman ni kiimɛni caman kɛra, minnu kɛra an ladɔnniyasiraw ye. O de y'a to an miiri la, nin sɛbɛn in ye hakika ye.

An b'a fɛ ka sira dayɛlɛ, min bɛ kalancogoya ɲininiw ni kalancogoyamaabɛn jonjonw jira an na tubabukanfɔfarafinnajamanaw la, kanw kalanni hukumu kɔnɔ, sira minnu bɛ kɛ nafamaw ye Maliyɛnw ma; sira minnu bɛ kɛ nafamaw ye, farafinna gofɛrɛnɛmanw ka baarawajibilenw n'u hamifɔlɔw ɲɛnɛbɔlila, ani ka jamana dɛmɛ a yɛrɛyiriwali la. Tiɲɛ don, arafinnajamanaw yɛrɛ de ka kan k'u ka sini jateminɛ, k'u ka baarabolow sigi sen kan, ani ka kalankɛminɛnw dilan minnu bɛ bɛn u ma. An ka kan k'an ɲɛw yɛlɛ sa, k'a dɔn ko dunan si man kan k'an donyɛrɛw n'an bɔyɔrɔ fɔ an ye bile. O de ye yɛrɛyiriwali ye.

O tuma na, ni mɔgɔ min ye √aniya siri, ka kalancogoyamabɛn kura dila i ka jamana kɔnɔ, i kana tanbagi kanw nafala a daminɛ, i n'a fɔ kan fɔlɔ ni filanan, hali kan sabanan ni naaninan, denmisɛnw ka kalan janya hukumu kɔnɔ. I b'a bila i kunna k'a dɔn, o mabɛn in kɔnɔ, hakiliyiriwalihakɛ caman bɛ kankodɔnkalan na minnu bɛ sse ka yɛlɛma k'a ta denmisɛnkalanna, walima (sˇecondaire???) kalan na, fo sanfɛkalansoba. Dantigɛli ka kan ka kɛ kanwnafakan, kalan hakɛ kelen bɛɛ la. A ma fɔ fana ko kanfilakalan ka kan ka kuncɛ: an miiri la, kanfilakalan, walima kancamankalan nafaw bɛ sɔrɔ kabini den fitini, fo k'a balikuya. O kalancogoyamabɛn man kan ka farafinna tiɲɛgɛlɛnw kɛ bolokɔfɛfɛn ye; a ka kan k'i sinsi olu de kan hɔrɔnya la.

An b'a ɲini, nin hakilila minnu dir'aw ma nin kunnafonisɛbɛn in kɔnɔ k'aw lafaamuya, u ka kɛ sababu ɲumanw ye kalancogoyamabɛnw ni sekow hukumu kɔnɔ, tubabukanfɔfarafinajamanaw la.

Bɔstɔn, Ameriki, Fewuruye kalo tile 6, san 1991.